

En neutral historia?

– den svenska allmänhetens uppfattningar om svensk utrikespolitik under det andra världskriget

Rapportförfattare: Oscar Österberg

Forum
för levande
historia

En neutral historia?

– den svenska allmänhetens uppfattningar om svensk utrikespolitik under det andra världskriget

Rapportförfattare: Oscar Österberg

Titel: En neutral historia? – den svenska allmänhetens
uppfattningar om svensk utrikespolitik under det andra världskriget
Rapportförfattare: Oscar Österberg
Grafisk design: Direktör Wigg reklambyrå
Utgiven: september 2020
Forum för levande historia
Stora Nygatan 10–12, Box 2123, 103 13 Stockholm
Tel: 08-723 87 50
info@levandehistoria.se
www.levandehistoria.se
ISBN 978-91-86261-77-1
© Forum för levande historia

Innehåll

Förord	7
Sammanfattning	9
Inledning	10
Kort historiografisk bakgrundsteckning.....	11
Frågeställningar	20
Datainsamling och metod.....	22
Rapportens disposition.....	23
De övergripande resultaten	24
Ålderns betydelse	30
Avslutande diskussion	36
Referenser	37
Offentligt tryck	37
Tidningar och tidskrifter.....	37
Litteratur.....	37
Appendix	41
Slutkommentarer	43
Bildförteckning	45

Förord

Kampen om utrymmet, om den riktiga, sanningsenliga berättelsen om Sveriges roll under andra världskriget, har pågått allt sedan krigsslutet. Tidigt riktades offentlig kritik mot samlingsregeringens utrikespolitik under krigsåren. De styrande agerade relativt snabbt, granskningar genomfördes, bedömningsnämnder tillsattes och utredningar sjösattes.

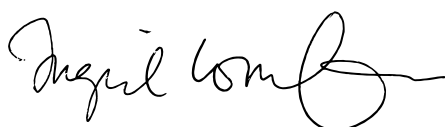
Genomlysningen av samlingsregeringens utrikespolitik gav inte kritikerna det bränsle de hoppats på. De flesta svenskar var ändå nöjda med hur regeringen hade agerat. En politik som räddat oss från krig. Ett litet neutralt land som hade ställts inför ett brutalt och aggressivt Nazityskland. Vad hade vi annars kunnat göra? Längre var detta småstatsrealistiska perspektivet dominerande.

Under 1990-talet förändrades synen på Sveriges agerande under krigsåren till en mer ifrågasättande inställning inom forskarvärlden, där den centrala frågan ställdes om det svenska agerandet under krigsåren hade varit moraliskt försvarbart. Om vi hade klarat oss undan krig på andras bekostnad.

Sedan början av 2000-talet har akademien fortsatt undersöka Sveriges förhållande till Nazityskland och Förintelsen. Ofta utifrån en moralisk utgångspunkt. En liknande utveckling har även skolans historieundervisning genomgått, där moraliska frågeställningar blir allt vanligare i klassrummet när den svenska politiken under krigsåren diskuteras.

Men hur ser vi i dag på Sveriges agerande under krigsåren? För att ta reda på detta har Forum för levande historia riktat frågan till den svenska allmänheten. Var samlingsregeringens agerande det mest rimliga valet utifrån vår styrkeposition, eller handlade det om ren opportunistisk politik?

Frågorna är högst relevanta. Trots att det har gått 75 år sedan krigsslutet finns det ännu många frågetecken kvar kring Sveriges agerande under andra världskriget. Med denna rapport hoppas vi kunna bidra med en pusselbit till ökade kunskaper och förståelse när det gäller Sveriges relation till Nazityskland och Förintelsen.

Ingrid Lomfors

Överintendent, Forum för levande historia

"Att skjuta ned en allierad flygare kan jämföras med att skjuta en polis som under förföljandet av en förbrytare tar vägen över 'privat område'".

Insändare från en privatperson, Svenska Dagbladet, 27 februari 1945.

Allierat bombflygplan på väg att nödlanda i Sverige 1944

Sammanfattning

I denna rapport presenteras resultat från en undersökning som Kantar Sifo har genomfört på uppdrag av Forum för levande historia våren 2020. I fokus för rapporten står frågan om hur den svenska allmänheten ser på den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget. De viktigaste resultaten är följande

- 63 procent anser att följande beskrivning av den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget stämmer bäst in på deras egen bild av historien: ”Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris”.
- 21 procent föredrar istället följande beskrivning: ”Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan.”
- Svarspersonernas ålder har en relativt stor påverkan på vilket av dessa alternativ som de väljer. En större andel av de äldre respondenterna föredrar den förstnämnda beskrivningen, jämfört med yngre respondenter. Omvänt är det en större andel av de yngre personerna i undersökningen som föredrar den andra beskrivningen, jämfört med de äldre svarspersonerna.
- Det finns ett samband mellan politisk hållning och vilken beskrivning som svarspersonerna föredrar.

Inledning

När Forum för levande historia öppnar en utställning om Sverige och Förintelsen kommer av naturliga skäl mycket att handla om frågor som berör utrikespolitikens område. Många av Sveriges beröringspunkter med Förintelsen var på något sätt kopplade till utrikespolitiken. Åren före och efter krigsutbrottet 1939 var Utrikesdepartementet (UD) en av de viktigaste aktörerna i utformningen av den svenska flyktingpolitiken. UD var även direkt inblandat i de svenska räddningsinsatser som gjordes under krigets senare skede. Vidare var UD en av de viktigaste aktörerna i den praktiska tillämpningen av samlingsregeringens försök att dämpa svensk offentlig kritik av Nazityskland, framför allt under de första krigsåren. Även om den fullständiga bilden inte var känd förrän flera decennier efter krigsslutet tolkades i många avseenden den svenska utrikespolitiken gentemot Nazityskland av en del aktörer redan från början i termer av acceptans eller motstånd mot den nazistiska ideologin och dess praktik, och de var kritiska mot den förda politiken. Mest känd av dessa torde Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings chefredaktör, Torgny Segerstedt, vara, men det fanns många andra såsom Ture Nerman och Amelie Posse-Brázdová för att enbart nämna några. Likväl har deras perspektiv inte varit det dominerande under stora delar av efterkrigstiden.

I dag finns det en historiografisk enighet om att den allmänna bedömningen av den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget länge präglades av vad historikern Alf W. Johansson har kallat för ett småstatsrealistiskt perspektiv (se mer om detta nedan). Det bärande elementet i detta perspektiv var att en liten stat som Sverige med i jämförelse med stormakterna närmast obefintliga militära och ekonomiska resurser inte hade något annat alternativ än att ge efter för påtryckningar från det aggressiva Nazityskland. De begränsade eftergifterna möjliggjorde emellertid för landet att hålla sig utanför världskriget och undgå att bli ockuperat av den tyska stormakten. Det var först i början av 1990-talet som krigsårens neutralitetspolitik verkligen kom att utsättas för offentlig kritik, vilket ledde till att den tidigare berättelsen allt mer kom att ersättas av vad som har kallats för en ”moralisk motberättelse” som sedan har tagit över som en dominerande tolkningsram.

De forskare som har tecknat denna bild av utvecklingen har främst utgått från böcker, artiklar och offentliga debatter som har behandlat ämnet. Däremot vet vi väldigt lite om i vilken utsträckning som den moraliska motberättelsen har fått ett genomslag utanför de intresserades skara. Syftet med denna rapport är att undersöka hur den svenska allmänheten ser på krigsårens svenska utrikespolitik.

Inledningsvis i detta avsnitt ges en kortfattad beskrivning av den historiografiska bakgrunden. Därefter presenteras rapportens frågeställningar varefter följer ett avsnitt om datainsamling och metod. Till sist presenteras rapportens disposition.¹

Kort historiografisk bakgrundsteckning

”En absolut förutsättningslös, objektiv, vetenskaplig redogörelse för svensk utrikespolitik i ett kritiskt och omdebatterat skede – hur ska man bära sig åt för att åstadkomma en sådan?”

Den som ställde denna fråga den 1 februari 1945, några månader före Nazitysklands kapitulation, var utrikesredaktören vid Dagens Nyheter, Johannes Wickman. Hans ärende var att ifrågasätta uppdraget som givits till docenten i statsvetenskap Edvard Thermaenius att ta fram en redogörelse för den svenska utrikespolitiken under det snart avslutade världskriget. Till saken hörde att Thermaenius arbetade inom Statens Informationsstyrelse som, noterade Wickman, hade en sektion för ”kulturell folkberedskap” vars instruktion från 1940 var att ”motverka osvensk propaganda”:

”I detta tidiga stadium av kriget hade regeringen ännu inte fixerat innebörden av begreppet osvensk propaganda, men tack vare senare uttalanden, särskilt av statsministern, har vi nu full klarhet: begreppet täcker inte bara den propaganda som bedrivs av Dagsposten och andra liknande organ, utan också kritik över huvud taget av regeringspolitiken och till och med vördnadssamma förfrågningar i riksdagen angående mycket observerade åtgärder av myndigheterna. Kritik av ett så centralt förvaltningsområde som utrikespolitiken är höggradigt osvensk propaganda. Att motverka denna faller helt inom ramen för Folkberedskapens åligganden. Det är alltså fullt naturligt att Folkberedskapen beslöt att ge ut en skrift om den svenska utrikespolitiken.”²

Wickman noterade att utrikesminister Christian Günther redan i ett tal den 16 juli 1944 hade uttryckt förhoppningen att: ”få uppleva att allt som förekommit [i krigsårens utrikespolitik, OÖ] skall framläggas i ett överskådligt sammanhang och vetenskapligt objektivt”. Wickman noterade att detta rimligen inte kunde avse den dag i framtiden då de femtio år hemligstämplade akterna i utrikesdepartementets arkiv blev tillgängliga för offentligheten. ”Hr Günther skulle vara minst 109 år gammal då arkiven öppnas, sedan tar ju också forskningen sin tid. [...] Nej, hr Günther måste syfta på docent Thermaenius, det är hans verk som på förhand karaktäriseras som vetenskapligt objektivt.”

Det var detta som föranledde Wickmans fråga. För honom hade ett mycket bättre förfarande varit att publicera källmaterialet som sådant.

Wickmans inlägg vittnar om att frågan om hur krigsårens utrikespolitik skulle bedömas av eftervärlden var någonting som redan från början var föremål för intresse, debatt och kamp. Syftet med detta avsnitt är att kortfattat teckna de väsentliga utvecklingslinjerna i synen på den svenska utrikespolitiken under efterkrigstiden.

Inledningsvis, åren omedelbart efter krigsslutet, framfördes en hel del offentlig kritik mot krigsårens politik.³ Udden var främst riktad mot en del höga militärers och polisbefäls tyskvänlighet, säkerhetstjänstens arbete under kriget och begränsningarna av pressfriheten. Johan Östling har här skiljt mellan en moralisk kritisk berättelse, som bars fram av kända svenska antinazister såsom Amelie Posse-Brázdová, Torgny Segerstedt, Ture Nerman, Vilhelm Moberg och Eyvind Johnson, och en kommunistisk berättelse om krigsårens svenska politik.⁴ Skillnaden mellan de två var att i den moraliska berättelsen framställdes den svenska politiken som feg, undfallande och villig att offra demokratins och människovärdets principer, medan den sistnämnda lyfte fram svenska nazistsympatier som ett överhetsfenomen och nazismen som sprungen ur det kapitalistiska systemet.⁵

Den socialdemokratiska regering som ersatt samlingsregeringen försökte bemöta detta genom att i någon mån utsätta krigsårens kritik för granskning. En tvärpolitiskt tillsatt kommission, som leddes av den förre socialdemokratiska stats- och utrikesministern Rickard Sandler, granskade säkerhetstjänstens arbete och svensk flyktingpolitik under krigsåren. Resultatet publicerades i tre omfattande betänkanden som visserligen i många avseenden var mycket kritiska, men kritiken gjorde halt inför den högsta politiska nivån.⁶ Det försiggick även en viss offentlig granskning av misstänkta nazister i statsförvaltningen i den så kallade Bedömningsnämnden som tillsattes i maj 1946. Arbetet kom dock snabbt i svårigheter, bland annat på grund av att det visade sig vanskligt att avgöra vad som skulle anses som bristande lojalitet på grund av ideologisk åskådning, och arbetet rann ut i sanden.⁷ Inom Försvarsmakten ägde en liknande process rum.⁸

Det förekom emellertid även kritik från Danmark och Norge som gick ut på att den svenska regeringen hade varit väl tillmötesgående mot Tyskland 1940. Detta föranledde den svenska regeringen att släppa ett antal så kallade vitböcker, vars främsta (möjligen enda) syfte inte var att ge någon allsidig belysning av vad som hade utspelats under krigsåren, utan att desarmera denna kritik från grannländerna, något som också lyckades.⁹ Att vitböckerna utgick från aktuella politiska hänsyn undgick knappast samtida betraktare.¹⁰ Den officiella linjen var att den svenska utrikespolitiken under krigsåren hade styrts av

vad situationen krävde och att det hade varit direkt oansvarigt att agera på ett annat sätt.

Den nye utrikesministern Östen Undén uttryckte till exempel i ett tal 1947 denna ståndpunkt och påpekade att: ”den mest lidelsefulla motståndare till nazismen [måste] vid ett rationellt bedömande av läget ha funnit att en heroisk motståndspolitik, som medfört Sveriges besättande av tyska stridskrafter, skulle gjort vårt land till en tysk krigsbas och därigenom säkerligen skadat de allierade mer än även en långt gående eftergiftspolitik kunde göra”.¹¹ Man kan även notera att Gallupundersökningar som gjordes vid denna tid indikerar att de flesta i den svenska befolkningen i stort var nöjda med hur samlingsregeringen hade lotsat Sverige genom kriget.¹² Senast i slutet av 1940-talet hade en dominerande syn på krigsårens politik galvaniserats, en syn som Alf W. Johansson döpt till ”småstatsrealism” och sammanfattat på följande vis: ”Ställd inför en hänsynslös aggressiv stormakt hade Sverige inte haft något annat alternativ än att falla undan. Detta hade varit klok politik eftersom det räddat freden.”¹³

Det småstatsrealistiska perspektivet skulle länge förbli det dominerande. Inte minst det kalla kriget kom sannolikt att ha en betydelse i sammanhanget. Neutraliteten kom att bli väldigt viktig för den svenska utrikespolitiken efter krigsslutet. Som Bo Stråth har visat är det just på 1950-talet som en verklig svensk neutralitetsdoktrin formuleras utifrån de då rådande behoven och förutsättningarna, men den förankrades i en officiell ”myt” om en obruten tradition av 175 års neutralitet.¹⁴ Krigsårens utrikespolitik hade sin nödvändiga plats i denna myt.

Ett exempel på hur känslig frågan var i det tidiga 50-talets ögon gavs när en av de ledande svenska diplomaterna, Londonambassadören Gunnar Hägglöf – som under kriget hade haft en väldigt viktig roll på UD och även under en kort tid varit statsråd – på hösten 1952 vågade sig på att under pseudonymen Frank Burns ge ut en roman som i skönlitterär form skildrade krigsårens diplomatiska värld.¹⁵ I romanen förekom stora delar av samlingsregeringens ledande personer i lätt förklädd form och den avslöjade bland annat motsättningen som hade rått 1939 mellan Rickard Sandler (romanens Anér) och Ernst Wigforss (i boken kallad Blixén) i synen på frågan om Sverige skulle låta besätta Åland. Redan efter några dagar avslöjades författarens verkliga identitet och Hägglöf kände sig därför tvungen att ge en förklaring i Dagens Nyheter. Han skrev att han själv var anhängare av den utrikespolitik som brukar betecknas som neutralitetspolitik. Men han var orolig ”inför den mentalitet som jag ofta mött i Sverige och som [...] faktiskt presumerar att neutraliteten som sådan erbjuder vårt land säkerhet:

”Faran är givetvis när man därvid glömmer bort neutralitetens maktpolitiska förutsättningar, ty hur värdefull neutralitetsbegreppet än må vara för att sammanfatta ett litet kulturfolks önskan om fred, så får man självfallet inte glömma bort att neutralitet som praktisk politik endast är möjlig under vissa speciella och numera allt sällsyntare konstellationer i den internationella maktbalansen.”¹⁶

Problemet var, enligt Hägglöf, att varje gång han diskuterade detta med svenskar så möttes han av argumentet att den historiska erfarenheten hade visat att Sverige såsom neutral stat kunnat hålla sig utanför två världskrig. Men vilket var nu den verkliga historiska erfarenheten? Som lagstiftningen var utformad skulle sekretess gälla för alla i sammanhanget relevanta svenska arkiv för väldigt lång tid framåt. Självfallet, underströk Hägglöf, hade han inte använt sig av sekretessbelagt material för att skriva romanen, men han hoppades att den skulle kunna förmedla ”den genomträngande känsla av osäkerhet” som han och många andra svenska beslutsfattare kände under krigsåren. ”När man efter sådana intensivt upplevda erfarenheter möter uttalanden om att ’den svenska linjen bestod provet’ eller att ’hela vår historiska erfarenhet visar att neutraliteten är vårt bästa värn’, ja, då känner även en till tystnad tränad tjänsteman ett svårbevingat behov att uttala en mening.”¹⁷

Hägglöf fick utstå en hel del kritik för detta i pressen. Dagens Nyheter ledarsida (förmodligen förde Herbert Tingsten pennan) fördömde i hårda ordalag Hägglöf och menade att denne med sin roman och sin artikel hade komprometterat sig själv och den svenska diplomatin.¹⁸ Svenska Dagbladet gick inte lika långt men menade att det hade varit bättre om han hade givit ut riktiga memoarer under eget namn. Tidningen ifrågasatte även om DN:s kritik hade varit lika hård ifall den svenske diplomaten hade förespråkat Natomedlemskap istället för fortsatt neutralitet.¹⁹ En del tidningar tog även upp hans resonemang kring neutraliteten. Aftonbladet skrev till exempel att: ”Ett starkt försvar och alliansfrihet är i dagens läge det tryggaste för oss. Småstater har ingenting att söka i stormaktskombinationer På den punkten har Gunnar Hägglöf helt rätt.»²⁰ Även Hudiksvalltidningen ställde sig tveksam till det lämpliga att publicera en sådan nyckelroman, men tillade att: ”Hägglöfs indiskretioner har kanske ett värde för att understryka att den neutralitetspolitik, som fördes, var starkt motiverad.”²¹ Kommunistiska Arbetartidningen ifrågasatte inte heller neutraliteten men väl samlingsregeringens politik: ”Att hålla Sverige utanför krig, det var för vårt folks breda lager huvudsyftet med neutralitetspolitiken [...]. Denna av folkets massa dikterade grundtanke i vår utrikespolitik visade sig under kriget så bärkraftig och riktig att den faktiskt kunde genomföras. Det var ingalunda den dåvarande

regeringens förtjänst. Det lyckades trots dess många grova avsteg från denna grundtanke i utrikespolitiken, och berodde mer på tur än skicklighet. Men det gick i alla fall.”²²

När Gunnar Hägglöf sex år senare under eget namn gav ut en bok om krigsårens handelspolitik blev reaktionen betydligt mer positiv.²³ Denna bok förmedlade tydligt det småstatsrealistiska perspektivet på krigsårens utrikespolitik.²⁴ Detsamma kan sägas gälla Åke Thulstrups analys av nazityska påverkansförsök mot Sverige, *Med lock och pock*, som utkom 1962.²⁵ Man bör notera att både Hägglöf och Thulstrup hade på olika sätt varit delaktiga i krigsårens händelser, Hägglöf som diplomat och Thulstrup som journalist och tidningsredaktör, och det skulle dröja ytterligare några år innan den svenska politiken utsattes för en ”oberoende” vetenskaplig granskning av historiker.

När krigsåren under andra hälften av 1960-talet till sist blev föremål för ett större systematiskt forskningsprojekt, Sverige under andra världskriget (SUAV), tenderade det att i stort bekräfta det småstatsrealistiska perspektivet, trots att det genererade ett tjugotal avhandlingar om än mängd olika företeelser under krigsåren. Alf W. Johansson, som själv ingick i projektet, menar att detta inte minst berodde på avsaknaden av en slutsyntes, något som delvis kan ha berott på en oro på officiellt håll:

”Att oerfarna doktorander fritt skulle få handskas med så känslig materia kändes riskabelt. Regeringen gav därför arkivchefen för utrikesdepartementets arkiv, Wilhelm Carlgren, i uppdrag att på grundval av en fullständig tillgång till arkivets material – en tillgång som förvägrades medlemmarna i forskningsprojektet – skriva en redogörelse för den svenska utrikespolitiken under kriget. Den minutiösa och vetenskapligt värdefulla skrift, som blev resultatet, väckte förvånansvärt ringa debatt, i mycket beroende på att den bekräftade det småstatsrealistiska perspektivet.”²⁶

Detta sagt så bör det likväl noteras att det trots allt inte saknades kritiska inslag vid denna tid, bland annat kopplade till SUAV:s resultat. När till exempel Hans Lindbergs avhandling om den svenska flyktingpolitiken kom ut uppmärksammades det i pressen att det var på svensk begäran som den notoriska ”J”-stämpeln i tyska judars pass hade införts.²⁷ Den 2 maj 1973 sände dessutom TV 2 på bästa sändningstid kl 21:00 ett program av de populära TV-historikerna Hans Villius och Olle Häger, ”J – för jude”, i vilket frågan behandlades, baserat på Lindbergs forskning.²⁸ Vid en tid då landet endast hade två tv-kanaler kan det antas att uppgiften nådde relativt stora delar av den vuxna befolkningen. När Jolos bok *Någonstans i Sverige* året därpå sändes som en tv-serie som i stort bekräftade den officiella

bilden av Sverige under andra världskriget hördes även protester. En recensent ifrågasatte till och med om det alla var lämpligt att minnas krigsåren eftersom de var ”en skammens tid”.²⁹

De kommande åren såg ingen lika omfattande forskning om krigsåren som hade kännetecknat SUAV. I antologin *Den nazistiska utmaningen: aspekter på andra världskriget* (1983) som baserades på föreläsningar som Alf W. Johansson hade hållit vid Stockholms universitet ifrågasatte inte något av bidragen den svenska neutraliteten.³⁰ Även Johanssons studie av Per-Albin Hanssons politiska gärning under det andra världskriget, som publicerades 1985, bekräftade den i stora drag det småstatsrealistiska perspektivet.³¹ Det var först i början av 1990-talet som detta på allvar utmanades. Även om det vid denna tid fanns flera omständigheter som ledde i denna riktning finns det idag en enighet i den historiografiska forskningen att det var journalisten Maria-Pia Boëthius bok *Heder och samvete* (1991) som verkligen satte bollen i rullning. Boëthius beskrev själv boken som: ”en anklagelseakt, ett syndaregister och en debattbok. Efterkrigsgenerationerna i Sverige vet synnerligen lite om Sverige under andra världskriget. Det kan vara en del av vår allmänna historielöshet, det kan vara en tystnadens konspiration. Sveriges roll under andra världskriget var inte ärofull.”³² I boken angrep hon en rad element i eftergiftspolitikerna, bland andra transiteringstrafiken, regeringens medgivande till att en tysk Wehrmachtdivision fick passera svenskt territorium inför anfallet på Sovjetunionen och malmexporten till Tyskland. Boëthius’ tes var att Sverige aldrig hade varit neutralt och att eftergiftspolitikerna mer hade styrts av en rädsla för Sovjetunionen och ett långsiktigt vinstintresse än av en fruktan för ett tyskt anfall.

Heder och samvete föranledde en stor och relativt långvarig offentlig debatt i vilken Boëthius fick såväl ris som ros. I mottagandet gick det att spåra tecken på en generationsklyfta. Många i den äldre generationen avfärdade boken som lättviktig och polemisk, medan flera yngre recensenter var mer lyhörda för dess budskap.³³ *Heder och samvete* träffade rätt i tidsandan. Endast ett par år tidigare hade Yvonne Hirdman utmanat den gängse bilden av den svenska folkhemspolitiken i boken *Att lägga livet tillrätta*, något som också utlöste en stor offentlig debatt.³⁴ 1990-talet var också internationellt en tid då många etablerade historiska berättelser ifrågasattes, inte minst utifrån ett moraliskt perspektiv. Kopplade till detta var i många länder även krav på upprättelse i form av offentliga ursäkter och/eller annan form av kompensation för historiska övergrepp.³⁵ Efter de kommunistiska regimernas fall i Östeuropa, det kalla krigets slut och de olika europeiska integrationsprocesser som detta ledde till kom inte minst många europeiska nationella berättelser om det andra

världskriget att omprövas och den svenska utvecklingen bör ses som en del av denna större trend.³⁶

1990-talet kan därför ses som genombrottet för en ny berättelse om det andra världskriget som Johan Östling har kallat för ”den moraliska berättelsen” vilken kom att överta det småstatsrealistiska perspektivets dominerande roll i offentligheten.³⁷ Från och med 1990-talet har mycket av den svenska historieforskningen om det andra världskriget kommit att ändra fokus och anta en betydligt mer kritisk hållning till Sveriges hållning under det andra världskriget, och framför allt angripa problemområden som ignorerats i tidigare forskning.³⁸ Ett tecken på att tiderna hade förändrats gav Alf W. Johansson när han 1997 i den fjärde reviderade utgåvan av *Den nazistiska utmaningen* hade inkluderat ett nytt kapitel ”Neutralitet och modernitet. Andra världskriget och Sveriges nationella identitet” i vilket han problematiserade det hittills dominerande perspektivet och betecknade det som just ”småstatsrealistiskt”. Han avslutade kapitlet med konstaterandet:

”Under 90-talet har neutralitetsmyten, som vävt in krigsårens politik i en hundraårig positiv fredstradition, och modernitetsmyten, som gjort historien ointressant, vittrat sönder. Två grundläggande svenska identitetsföreställningar håller på att vittra bort. Sverige står egendomligt identitetslöst inför inträdet i Europa. Vi söker instinktivt efter nya riktpunkter i historien men kan inte finna några. [...] Men denna identitetslöshet öppnar samtidigt för nya möjligheter – inte minst för historievetskapen – att på ett mera moget och dialektiskt sätt nalkas den egna historien. Början kan tas med politiken under det andra världskriget som är grundbulten för varje tolkning av Sveriges efterkrigshistoria.”³⁹

Inte minst blev Förintelsen mer central för bedömningen av krigsårens utrikespolitik än den tidigare hade varit. År 2000 lanserade även Vetenskapsrådet ett omfattande nytt forskningsprojekt, Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen (SVENAZ) som involverade ett flertal svenska forskare från olika lärosäten och discipliner.⁴⁰ Som framgår av projektnamnet var Förintelsen nu en del av själva utgångspunkten för projektet. Projektet genererade en rad studier vars huvudresultat i flera fall även spreds i populärvetenskaplig form av Forum för levande historia.⁴¹ Man bör notera även själva frågan om moraliska utgångspunkter för den vetenskapligt syftande historieskrivningen om Sverige och det andra världskriget kom nu även att explicit diskuteras.⁴² I sitt magistrala översiktsverk *Att bo granne med ondskan* lyfte till exempel projektets vetenskaplige ledare Klas Åmark, som även han

hade doktorerat inom ramen för SUAV, fram de moraliska aspekterna i ett slutkapitel.⁴³

Även utanför akademien ägde vid samma tid förändringar rum i samma riktning. I slutet av 1990-talet aktualiserades frågan om de stulna judiska tillgångar som eventuellt skulle kunna finnas i svenska händer. Regeringen lät 1997 tillsätta en statlig utredning som gavs i uppdrag att ”att skapa största möjliga klarhet i vad som kan ha hänt i Sverige när det gäller egendom av judiskt ursprung som förts hit i samband med judeförföljelserna före och under andra världskriget.”⁴⁴ I utredningens slutbetänkande betonades även att frågan inte minst handlade om moral: ”Först när man har etablerat och fördjupat forskningen kring förintelsepolitikens omfattning och utförande har det blivit naturligt att bredda forskningen om den materiella aspekten på folk mordet. Ändå är det inte frågan om ekonomisk gottgörelse för stulna tillgångar som i första hand står i centrum. I stället handlar det om rättvisa och moralisk upprättelse.”⁴⁵

Väldigt stor offentlig uppmärksamhet skapade även projektet Levande historia som lanserades av regeringen 1997 och som sedermera skulle leda fram till bildandet av myndigheten Forum för levande historia 2003. I den upplysnings- och utbildningsverksamhet som detta genererade hade moralfrågor en framträdande plats. I den första utgåvan av Paul A. Levines och Stéphane Bruchfelds ...om detta må ni berätta..., som efter 2003 distribueras av Forum för levande historia, saknades ett kapitel om Sverige och Förintelsen, men ett sådant kapitel tillkom 2009. I detta problematiseras även de moraliska frågorna:

” En granskning av Sveriges många olika reaktioner på förföljelsen av, och folk mordet på, judarna leder t.ex. till frågor som dessa: Borde Sverige ha gjort mer före kriget för att hjälpa judar att få uppehållstillstånd eller passera genom landet? Kunde Sverige ha gjort mer under kriget? Vilken roll spelade främlingsfientlighet, rasism och antisemitism för den svenska politikens utformning? Sveriges anpassbara neutralitet gjorde det möjligt för svenskarna att på ett fördelaktigt sätt undgå kriget, medan så många européer och andra fick betala ett mycket högt pris för att befria Europa från nazismen. Är detta problematiskt eller inte? Är det möjligt att vara neutral inför radikal rasförföljelse och folk mord som pågår i ens närhet, och som många inte bara var underrättade om utan dessutom förstod innebörden av? Ändå togs många moraliskt tvivelaktiga beslut både av statsmakterna, av företagare, av olika institutioner och av enskilda individer. Dessa frågor kommer att diskuteras länge och de har inga enkla svar. Det finns mycket att kritisera och ifrågasätta, särskilt när det gäller regeringens och människornas bristande vilja att hjälpa före kriget. Det hade varit

möjligt att göra mer. Men under kriget bistod och räddade Sverige sannolikt fler judar än något annat land. Väger det senare upp det förra?”⁴⁶

Också i skolans historieundervisning går det att se en liknande förskjutning till att i långt större utsträckning lyfta moraliska frågor i samband med att den svenska politiken under krigsåren behandlas. Ingmarie Danielsson Malmros har i detta sammanhang lyft fram hur den historiska berättelsen i läromedlen i allt högre grad har relaterats till det andra världskriget:

”Händelserna fram till andra världskriget ges ingen större tyngd, utan skildras som en uppladdning inför det som kommer att bli berättelsens kulmen. De erfarenheter som presenteras är ofta knutna till ett mindre ärofullt beteende från svensk sida, både under andra världskriget och kalla kriget, och kontrasterar därför mot den kontinuitet av självgodhet som tidigare har framkommit i berättelserna. Det existentiella och det ideologiska historiebruket har ersatts av ett moraliskt bruk där dåtidens aktörer ställs till svars för begångna oförrätter och nya grupper synliggörs.”⁴⁷

Om svenskarna i tidigare berättelser om det andra världskriget framställts som genomgående goda har Sverige ”blivit ett land befolkat av nazister och rasbiologer”.⁴⁸

En av de som har reagerat på denna utveckling är Alf W. Johansson som 2014 i den sjunde utgåvan av *Den nazistiska utmaningen: aspekter på andra världskriget* menade att den ”moraliska motberättelsen” gått för långt och att det fanns behov av att möta denna med en ny mer nyanserad motberättelse.⁴⁹ Frågan är emellertid om denna process inte redan hade inletts, åtminstone i bemärkelsen att den moraliskt drivna kritik av krigsårens svenska agerande som kännetecknade mycket av debatten under 1990-talet redan hade börjat förlora styrka. Redan 2006 noterade historikern Ulf Zander att Göran Persson i ett tal året innan hade betonat vikten av inte glömma bort de positiva insatser som Sverige gjort under kriget. Persson betonade även i en intervju att han inte såg några som helst skäl till att svenskar skulle behöva be om ursäkt för sin neutralitetspolitik under det andra världskriget.⁵⁰ Även Johan Östling menar att den moraliska motberättelse som etablerades på 1990-talet redan under 2000-talet började bli mindre dominant och att det är sannolikt att vi framgent kommer att se en större pluralism i tolkningarna av Sverige under det andra världskriget.⁵¹

Denna korta översikt har tagit sin utgångspunkt i utvecklingen inom historisk forskning, i offentliga debatter och skolans historie-

undervisning. Däremot vi väldigt lite om den bredare receptionen av dessa förändringar i den officiella synen på den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget. Föreliggande studie kommer att närma sig detta problem genom att studera allmänhetens uppfattningar om den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget såsom de tar sig uttryck i en nyligen genomförd webbpanel som Kantar Sifo låtit genomföra på uppdrag av Forum för levande historia.

Frågeställningar

De övergripande frågeställningarna för denna undersökning är:

1. *Vilket perspektiv på Sveriges utrikespolitik under det andra världskriget stämmer bäst in på allmänhetens uppfattningar, det småstatsrealistiska eller det moraliska/kritiska?*
2. *Hur påverkar kön, utbildningsnivå, ålder, historieintresse, kunskaper om Sveriges allmänna historia, samt politisk hållning personers val av perspektiv?*

Det empiriska underlaget är respondenternas svar på följande fråga:

- Vilket av nedanstående påståenden stämmer bäst in på din bild av Sveriges utrikespolitik under det andra världskriget?
1. Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris.
 2. Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan.
 3. Tveksam, vet ej

Det första svarsalternativet är en väldigt stiliserad variant på det småstatsrealistiska paradigmet och kommer i fortsättningen att benämnas *den småstatsrealistiska berättelsen*. Det andra alternativet försöker att fånga in mycket av den kritik som lyftes på 1990-talet och kommer i fortsättningen att benämnas *den kritiska motberättelsen*. Slutligen finns det ett tredje svarsalternativ som tillåter respondenterna att uttrycka tveksamhet eller brist på uppfattning. Även om det är rimligt att tänka sig att många som saknar kunskaper om krigsårens utrikespolitik kommer att välja detta svarsalternativ är det viktigt att understryka att även andra orsaker kan ligga bakom att en respondent väljer detta. En person med omfattande kunskaper om sakfrågan kan till exempel anse att både den småstatsrealistiska och den kritiska

motberättelsen är alltför förenklad och onyanserad. Det tredje svarsalternativet möjliggör då en väg ut.

För att ta analysen ytterligare ett steg vidare kommer även svarens samband med vissa bakgrundsvariabler att prövas. En bakgrundsvariabel av intresse i sammanhanget är kön. I den internationella opinionsforskningen har man sedan länge identifierat ett "gender gap" i avseende på allmänhetens uppfattningar om utrikes- och säkerhetspolitik, där kvinnor bland annat framstår som "fredligare" och mer "pacifistiska" än män.⁵² Detta skulle eventuellt tala för att kvinnor skulle kunna antas vara mer benägna att stödja den småstatsrealistiska berättelsen. Samtidigt framgår det tydligt av den historiografiska genomgången att många av de debattörer och forskare som med en början på 1990-talet drev fram en förändrad och mer kritisk tolkning av den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget är kvinnor.⁵³ Det kan därför vara värt att undersöka om kvinnor allmänt tenderar att ställa sig mer kritiska till krigsårens svenska utrikespolitik med dess eftergifter och omsvängningar än vad män gör.

En annan variabel är utbildningsnivå. I undersökningen kommer utbildningsnivån att mätas i tre skalsteg baserat på respondenternas högsta avslutade utbildning: "grundskola eller motsvarande", "gymnasium eller motsvarande" samt "högskola/universitet". En stor del av den svenska debatten om hur man bäst ska värdera den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget har förts på dags- och kvällspressens ledar-, debatt- och kultursidor, i olika tidskrifter samt i fackböcker. Vi vet från olika undersökningar att mediekonsumtion att utbildningsnivån är av betydelse för människors benägenhet att ta del av dessa informationskanaler.⁵⁴ Det är inte orimligt att tänka sig att personer med högre utbildning har i större utsträckning än lågutbildade en tydlig uppfattning i frågan. Det är också möjligt att högutbildade kan vara mer benägna att stödja den kritiska berättelsen eftersom har haft lättare att följa den historiografiska debatten.

En i sammanhanget väldigt intressant bakgrundsvariabel är ålder. Givet det skifte i dominerande berättelser om Sveriges agerande under det andra världskriget som många tycker sig ha iakttagit från och med 1990-talet kan det förväntas att äldre svarspersoner som redan hade uppnått vuxen ålder vid tiden för detta skifte i större utsträckning än yngre kommer att stödja den småstatsrealistiska berättelsen, medan yngre personer i högre grad än äldre stödjer den kritiska berättelsen. Stämmer denna förväntan?

Ytterligare en faktor av intresse för undersökningen är respondenternas allmänna intresse för historia. Det förefaller rimligt att anta att personer med ett intresse för historia är mer benägna att följa och forma sig en uppfattning om debatter om historiska händelser. Detta

skulle innebära att historieintresserade är mer benägna att ha en tydlig uppfattning om krigsårens utrikespolitik. För att kontrollera detta har svarspersonerna fått skatta sitt intresse för historia på en skala med fyra steg: ”inte alls intresserad”, ”inte särskilt intresserad”, ”ganska intresserad” och ”mycket intresserad.”

En närbesläktad faktor rör de tillfrågade personernas kunskaper om Sveriges historia under det andra världskriget. Det är svårt att se att en persons kunskapsnivå per automatik kommer att leda till ett visst omdöme om den svenska utrikespolitiken, däremot är det möjligt att högre kunskaper om denna del av historien kommer att leda till en tydligare uppfattning i frågan. Det är inte möjligt att inkludera en mängd frågor om historiska händelser och utvecklingsprocesser i en enkät av denna typ, utan den variabel som kommer att användas som indikator på respondenternas kunskapsnivå är hur de själva skattar sina kunskaper om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget. Svarsskalan omfattar fyra alternativ: ”mycket dåliga”, ”ganska dåliga”, ”ganska bra”, ”mycket bra”, samt ”osäker/vet ej”.

Även politisk hållning skulle kunna ha en betydelse för hur personer svarar på denna fråga. Som vi har sett i den ovanstående översikten har under efterkrigstiden har under efterkrigstiden olika former av moraliskt motiverad kritik av den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget oftast förts fram av debattörer som allmänt har förknippats med en vänsterposition. Man skulle därför kunna förvänta sig att det kritiska perspektivet i större utsträckning omfattas av personer som allmänt sympatiserar med den politiska vänstern. Som oberoende variabel används respondenternas svar på en fråga där de ombeds placera sig själva på en vänster-höger skala med fem steg: ”klart till vänster”, ”något till vänster”, ”varken vänster eller höger”, ”något till höger” samt ”klart till höger”.

Datainsamling och metod

Undersökningen bygger på webbintervjuer med 3101 personer i åldrarna 18–84 år i Kantar Sifo:s stora Sverigepanel. Informationen samlades in under perioden 13–25 mars 2020. Felmarginalen är beräknad till +/- 1,8% vid utfallet 50/50 och +/- 1,4% vid utfallet 80/20. I tabell 1 visas den undersökta gruppen fördelat på ålder och kön.

Resultaten av undersökningen presenteras till största delen med korstabuleringar. Resultaten av logistiska regressionsanalyser presenteras genom att visa förändringar i oddskvoter. Dessa anger hur oddset för att någonting ska föreligga påverkas av enskilda bakgrundsfaktorer. Oddskvoter löper från 0 och uppåt. En oddskvot som är över 1 innebär att oddsen för någonting ska inträffa är större jämfört med vad som är fallet för en grupp som man jämför med. I rapporten kommer

Tabell 1. Respondenterna fördelat på kön och ålder, vägda bastal

	18–29 år	30–49 år	50–64 år	65–84 år	Totalt
Kvinnor	306	502	361	373	1542
Män	325	525	368	341	1559

den sistnämnda att benämnas *referenskategori*. En oddskvot under 1 innebär det motsatta och om oddskvoten är 1 betyder det självfallet att oddset är samma för båda grupperna. Logistisk regressionsanalys är känslig för starka samband mellan bakgrundsvariablerna (kollinearitet) och förekomsten av detta har därför undersökts för samtliga variabler. Inte i något fall förekommer ett VIF-värde högre än 1,181 eller en tolerans under 0,847, vilket indikerar att det inte finns några problem med kollinearitet.

Rapportens disposition

I nästa avsnitt redovisas de övergripande resultaten aggregerat och nedbrutet på olika bakgrundsvariabler. Därefter följer ett avsnitt som fördjupar analysen i avseende på svarspersonernas ålder. Avslutningsvis sammanfattas undersökningens viktigaste resultat.

De övergripande resultaten

Ser vi inledningsvis till hur samtliga har svarat förefaller det som den småstatsrealistiska berättelsen fortfarande står sig stark i den svenska allmänheten. Det framgår av tabell 2 att 63 procent av samtliga respondenter har föredragit beskrivningen ”Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris” jämfört med de 21 procent som istället valde den mer kritiska utsagan: ”Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan”. Nästan 17 procent svarade istället att de är tveksamma eller inte vet.

Dessa resultat är intressanta eftersom de problematiserar den numera gängse bilden av den historiografiska utvecklingen. Kan det vara så att den vändning som många tycker sig se i mitten av 1990-talet egentligen främst gäller utvecklingen inom ett speciellt fält där framför allt humanistiska- och samhällsvetenskapliga forskare, läromedelsförfattare, journalister och olika kultur- och samhällsdebattörer verkar? En annan möjlighet är självfallet att det har skett ytterligare en vändning som gjort att fler nu har återgått till att omfatta ett småstatsrealistiskt perspektiv på krigsårens svenska utrikespolitik. Det finns emellertid inget empiriskt underlag som skulle besvara denna fråga.

Däremot kan vi ta analysen ett steg vidare och undersöka om det går att finna några kopplingar mellan hur respondenterna har svarat och olika bakgrundsfaktorer. En sådan faktor är som redan diskuterats kön. Det visar sig att män i högre utsträckning än kvinnor stödjer såväl den småstatsrealistiska som den kritiska berättelsen. Skillnaden är dock störst i avseende på den förstnämnda. Istället tenderar kvinnor att i mycket större utsträckning än män att svara att de är tveksamma eller saknar uppfattning, 24 procent jämfört med 10 procent. Det är emellertid vanskligt att dra några säkra slutsatser av detta eftersom det i själva verket kan bero på en påverkan av andra bakomliggande faktorer.

Ser vi därefter till ålder tillåter inte resultatet att vi i detta skede av analysen kan avfärda hypotesen om att äldre personer i högre utsträckning än yngre omfattar den småstatsrealistiska berättelsen. Tvärtom är det tydligt att andelen som stöder denna ökar i takt med stigande ålder. Medan 53 procent av svarspersonerna i åldersgruppen 18–29 år har svarat att denna berättelse bäst stämmer in på deras bild

Tabell 2. Respondenternas svar på frågan om vilket påstående som bäst stämmer in på deras bild av Sveriges utrikespolitik under det andra världskriget (procent). Vägda data.

Vilket av nedanstående påståenden stämmer bäst in på din bild av Sveriges utrikespolitik under det andra världskriget? (procent)

	Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris	Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan	Tveksam/vet ej	Antal svar/vägda bastal
<i>Samtliga</i>	62,7	20,6	16,7	3101
Kön				
Män	68,1	22,3	9,6	1559
Kvinnor	57,3	18,9	23,8	1542
Åldersgrupp				
18–29 år	52,7	27,5	19,8	632
30–49 år	58,1	24,9	17,1	1026
50–64 år	66,4	17,6	16,0	729
65–84 år	74,4	11,5	14,1	714
Högsta avslutade utbildning				
Grundskola eller motsvarande	62,3	18,6	19,0	494
Gymnasium eller motsvarande	63,5	19,0	17,5	1359
Högskola/universitet	62,3	23,1	14,6	1239
Politisk hållning				
Klart till vänster	62,3	24,3	13,4	522
Något till vänster	67,0	16,7	16,3	731
Varken vänster eller höger	57,1	16,1	26,8	641
Något till höger	67,5	20,4	12,1	809
Klart till höger	54,8	30,7	14,6	398
Intresse för historia				
Inte alls intresserad	40,7	7,0	52,3	86
Inte särskilt intresserad	57,0	14,0	29,0	748
Ganska intresserad	64,2	22,3	13,4	1669
Mycket intresserad	68,9	25,8	5,4	598
Skattning av de egna kunskaperna om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget				
Mycket dåliga	40,3	12,2	47,5	139
Ganska dåliga	59,4	17,6	23,0	1080
Ganska bra	68,4	22,5	9,1	1540
Mycket bra	65,4	30,1	4,5	246
Tveksam/vet ej	33,7	12,2	54,1	98

Kommentar: Fet stil betyder att ett chi2-test indikerar en statistisk signifikant skillnad ($p < 0,05$) mellan gruppen och en komplementgrupp bestående av övriga medlemmar inom kategorin ifråga.

av den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget är det hela 74 procent av de i åldersgruppen 65–84 år som har givit samma svar. En skillnad på över 20 procentenheter. Vi kan också se att den yngsta åldersgruppen är den som i störst utsträckning har valt svarsalternativet ”tveksam/vet ej”.

Utbildningsnivån förefaller ha den förväntade effekten på svaret. Personer med högskole- eller universitetsexamen har i mindre utsträckning än övriga valt svarsalternativet ”tveksam/vet ej”. De tenderar även att i något högre utsträckning stödja den kritiska berättelsen.

Det framgår också att svarspersonernas intresse för historia är betydelsefullt i sammanhanget. Helt i linje med den uppställda hypotesen minskar osäkerheten med ett större intresse för historia. Medan 52 procent av de som svarat att de helt saknar intresse för historia och 29 procent av de som har svarat ”inte särskilt intresserad” har valt svarsalternativet ”tveksam/vet ej” är det endast 5 procent av de som har förklarat sig vara mycket intresserade av historia som har valt detta svarsalternativ. Det går emellertid inte att se någon tydlig tendens till att ett högre historieintresse skulle leda till att svarspersonen föredrar den småstatsrealistiska eller den kritiska berättelsen.

Ett liknande mönster kan iakttas när det gäller betydelsen av kunskaper om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget. De som uppger att de har mindre goda kunskaper om denna är mer benägna att välja svarsalternativet ”ingen uppfattning/vet ej”. Vi kan notera att de som anser att de har goda eller mycket goda kunskaper om denna del av historien är mer benägna att stödja den kritiska berättelsen än de övriga, men de är också mer benägna att stödja det småstatsrealistiska perspektivet.

Ser vi slutligen på vilken inverkan som politisk hållning tycks ha på svaret blir resultatet mer överraskande. Här var hypotesen att personer som identifierade sig som politiskt till vänster skulle i högre utsträckning än de övriga stödja den kritiska berättelsen. Som vi kan se i tabellen är emellertid resultatet betydligt mindre entydigt. I stället möter vi en närmast U-formad fördelning i avseende på den kritiska berättelsen. Jämfört med genomsnittet stödjer visserligen en något större andel (24 procent) av de som säger sig vara klart till vänster den kritiska berättelsen, men den grupp som ger allra störst stöd åt denna är gruppen som står längst till höger (31 procent). Det starkaste stödet för den småstatsrealistiska berättelsen finns istället bland de svarspersoner som säger sig stå något till vänster eller något till höger, medan gruppen som svarat att de varken är vänster eller höger istället i högre utsträckning än övriga säger sig vara tveksamma eller sakna uppfattning.

Kvarstår de mönster som vi kan iakttä när vi betraktar varje bakgrundsvariabel för sig också om vi tar hänsyn till de andra faktorerna? Det kan ju till exempel vara så att personer med större kunskaper om

det andra världskrigets historia också har högre utbildning och så vidare. För att kunna studera detta har även en serie multipla logistiska regressionsanalyser genomförts. Resultaten av dessa visas i tabell 3.

Som vi kan se kvarstår betydelsen av kön i avseende på benägenheten att välja den småstatsrealistiska berättelsen. Män är mer benägna att välja denna än vad kvinnor är. Även när det gäller svarsalternativet ”tveksam/vet ej” fortsätter kön att ha en statistiskt signifikant inverkan på svaret. Kvinnor är mer benägna än män att välja detta svar. Däremot försvinner variabelns betydelse för svaret att man föredrar den kritiska berättelsen.

När det gäller ålder förblir mönstret oförändrat även när vi tar hänsyn till de andra faktorerna. Äldre personer är mer benägna att stödja den småstatsrealistiska berättelsen, medan yngre i högre grad än äldre stödjer den kritiska berättelsen.

Däremot försvinner betydelsen av utbildning nästan fullständigt. Hypoteserna var att personer med högre utbildning skulle i större utsträckning stödja den kritiska berättelsen medan de med lägre utbildningsnivå skulle vara mer benägna att välja svarsalternativet ”tveksam/vet ej”. Som vi kan se i tabellen finns det, jämfört med de som endast har en grundskoleexamen, en positiv effekt för gymnasieexamen på svaret att ”Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan”, men den effekten försvinner för de med högskole- eller universitetsexamen. Det finns inte heller några effekter för utbildningsnivå på svaret ”tveksam/vet ej”.

Ser vi sedan till betydelse av intresse för historia kan vi inledningsvis konstatera att även under kontroll för övriga faktorer är de utan historieintresse mer benägna att svara ”tveksam/vet ej”. Vi kan också se att den förstnämnda gruppen är, jämfört med gruppen som är mycket intresserad av historia, mindre benägna att stödja den småstatsrealistiska berättelsen. Däremot kan vi inte se några statistiskt säkerställda effekter av historieintresse på svarspersonernas benägenhet att stödja den kritiska berättelsen. Det mönster i detta avseende som vi tidigare kunde se försvinner alltså när vi tar hänsyn till påverkan från andra faktorer.

Samma resultat får vi när vi ser till betydelsen av hur personerna har skattat sina kunskaper om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget. Personer som uppger att de inte har mycket kunskap om denna är mer benägna att svara ”tveksam/vet ej”. Därtill kan vi se att benägenheten att stödja den småstatsrealistiska berättelsen större hos de som säger sig ha större kunskaper. Inte heller här går det däremot att se någon statistiskt signifikant effekt på benägenheten att stödja den kritiska berättelsen.

Tabell 3. Effektrevisning av multipla logistiska regressioner

Vilket av nedanstående påståenden stämmer bäst in på din bild av Sveriges utrikespolitik under det andra världskriget?

	Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris	Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan	Osäker/ vet ej
--	--	--	-------------------

Kön

Män	+	0	-
Kvinnor	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori

Åldersgrupp

18–29 år	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
30–49 år	+	0	0
50–64 år	+	-	0
65–84 år	+	-	-

Högsta avslutade utbildning

Grundskola eller motsvarande	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
Gymnasium eller motsvarande	0	-	0
Högskola/universitet	0	0	0

Politisk hållning

Klart till vänster	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
Något till vänster	0	-	0
Varken vänster eller höger	0	0	+
Något till höger	0	0	0
Klart till höger	-	+	0

Intresse för historia

Inte alls intresserad	-	0	+
Inte särskilt intresserad	-	0	+
Ganska intresserad	0	0	+
Mycket intresserad	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori

Skattning av de egna kunskaperna om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget

Mycket dåliga	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
Ganska dåliga	+	0	-
Ganska bra	+	0	-
Mycket bra	+	0	-
Tveksam/vet ej	0	0	+

Kommentar: Ett plustecken betyder att variabeln har en statistisk signifikant positiv effekt på svaret. Ett minustecken betyder på motsvarande sätt att variabeln har en statistisk signifikant negativ effekt på svaret och en nolla visar att det saknas statistisk signifikanta effekter för variabeln. Se tabell A:1 i Appendix för en koefficientredovisning av modellerna.

I avseende på politisk hållning, slutligen, saknas det stöd för den uppställda hypotesen när vi inkluderar alla faktorer. Vi ser en statistiskt signifikant positiv effekt på svaret "tveksam/vet ej" för egenskapen att tillhöra gruppen som svarat att de varken är vänster eller höger. Vi kan även se att de som svarat att de är "klart till höger" är de som är mest benägna att stödja den kritiska berättelsen. Denna grupp är även mindre benägen än de som är klart till vänster att stödja den småstatsrealistiska berättelsen.

Ålderns betydelse

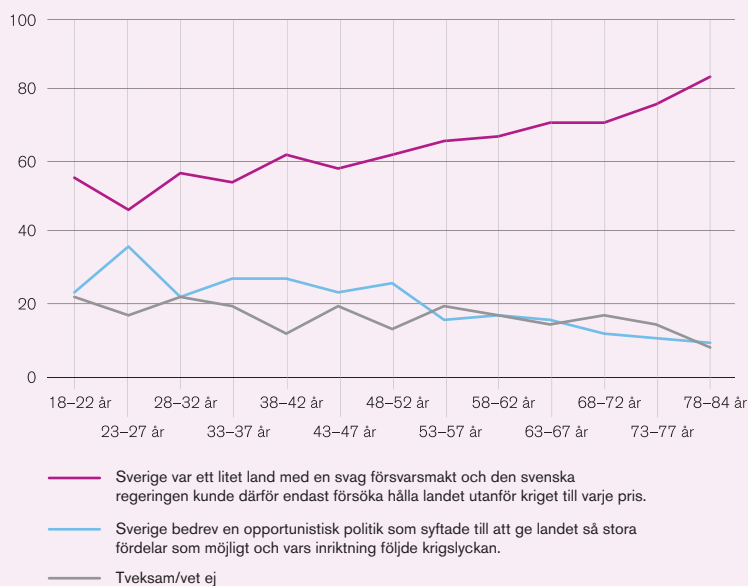
Det kanske kan tyckas överraskande att en så stor andel av respondenterna stödjer den småstatsrealistiska berättelsen, givet de stora förändringar som har ägt rum i historieforskningen och skolans historieundervisning sedan 1990-talet. Samtidigt saknas det inte forskning som gett för handen att andra faktorer är av minst lika stora eller större betydelse för människors historiemedvetande. Inte minst ålderns betydelse framstår i denna undersökning som väldigt tydlig. Det finns i den internationella forskningen flera studier som betonat betydelsen av den formativa åldern runt 17–24 år för människors uppfattningar om det förflutna. En vanlig utgångspunkt för dessa är den tyske sociologen Karl Mannheims ”präglingshypotes”.⁵⁵ Medan de flesta personliga minnen av till exempel stora politiska tilldragelser tenderar att avta med tilltagande avstånd i tiden, minns vi händelser som ägde rum under dessa formativa år i större utsträckning.⁵⁶ Även förflutna händelser som ligger längre tillbaka i tiden men som just under dessa kritiska år ges stor offentlig uppmärksamhet kan prägla en generation.⁵⁷

Tendensen i avseende på ålder är tydlig när vi slår ut resultatet på femårskohorter, vilket visas i figur 1. Mer än 80 procent av respondenterna i åldersgruppen 78–84 år stödjer den småstatsrealistiska berättelsen medan de yngsta kohorterna i detta avseende alla befinner sig under medelvärdet som är 63 procent. Som framgår av diagrammet förefaller det som om kohorten 23–27 år avviker något i den bemärkelsen att den i högre grad än såväl den föregående som de efterföljande tenderar att stödja den kritiska berättelsen och samtidigt i mindre utsträckning stödja den småstatsrealistiska berättelsen. Ett chi² test visar att den iakttagna skillnaden mellan denna grupp och komplementgruppen som utgörs av övriga respondenter är statistiskt signifikant ($p < 0,000$), men den är samtidigt svårförklarad och speglar möjligen andra bakomliggande faktorer. Den stora skiljelinjen förefaller intressant nog att ligga runt 50 års ålder. Medan andelen som stödjer den kritiska berättelsen inte understiger 20 procent i någon av kohorterna med svarspersoner i åldrarna 18–52 år, överstiger stödet för samma berättelse aldrig 20 procent i någon av de äldre.

Svarspersoner som var 17–24 år 1991 när Maria-Pia Boëthius publicerade Heder och samvete var när undersökningen genomfördes på våren 2020 cirka 46–53 år gamla. Detta skulle kunna tala för att det starkare stödet för den kritiska motberättelsen hos yngre svarspersoner delvis kan förklaras med hjälp av denna teori. Samtidigt bör det noteras att även när det gäller den yngsta åldersgruppen har den största andelen respondenter fördragit den småstatsrealistiska berättelsen.

Figur 1

Andelen respondenter i procent som har valt respektive svarsalternativ fördelat på femårskohorter.

Kommentar: Inom parantes visas antalet respondenter i respektive kohort. Den äldsta kohorten är något mer omfattande än de övriga och omfattar sju år.

Det kan därför vara intressant att jämföra dessa grupper med varandra. I tabell 4 har respondenterna delats upp i två kategorier, en yngre i åldrarna 18–53 år och en äldre med svarspersoner i åldrarna 54–84 år. Vi ser att den redan konstaterade tendensen i avseende på kön förblir oförändrad. Män är mer benägna att föredra såväl den småstatsrealistiska berättelsen som den kritiska motberättelsen, även om skillnaden vad gäller den sistnämnda är närmast försumbar för den äldre gruppen svarspersoner. För såväl kvinnor som män är det en tydlig skillnad mellan åldersgrupperna i avseende på stödet för den småstatsrealistiska respektive den kritiska motberättelsen. Kvinnor förblir i båda grupperna mer benägna än männen att välja svarsalternativet ”tveksam/vet ej”.

I avseende på utbildningsnivå ökar i båda åldersgrupperna stödet för den småstatsrealistiska berättelsen med högre utbildning. Detta mönster saknades i de övergripande resultaten och kan förklaras med att andelen personer med endast grundskoleexamen skiljer sig betydligt mellan de två åldersgrupperna. Däremot är mönstret mindre tydligt i avseende på den kritiska motberättelsen. I avseende på svaret ”tveksam/vet ej” finns det en tydlig skillnad mellan de olika utbildningsnivåerna för den äldre gruppen. Personer med enbart grundskoleexamen är i denna mer benägna att välja detta svarsalternativ. Denna koppling till utbildningsnivå saknas däremot i den yngre gruppen.

Tabell 4 Respondenternas svar på frågan om vilket påstående som bäst stämmer in på deras bild av Sveriges utrikespolitik under det andra världskriget (procent). Vägda data.

Vilket av nedanstående påståenden stämmer bäst in på din bild av Sveriges utrikespolitik under det andra världskriget? (procent)

	Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris		Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan		Tveksam/vet ej	
	18–53 år	54–84 år	18–53 år	54–84 år	18–53 år	54–84 år
<i>Samtliga</i>	56,7	71,3	25,9	13,0	17,4	15,7
Kön						
Män	61,3	78,5	27,7	13,8	11,0	7,7
Kvinnor	51,7	64,7	23,9	12,2	24,4	23,1
Högsta avslutade utbildning						
Grundskola eller motsvarande	53,0	66,4	32,2	12,8	14,8	20,9
Gymnasium eller motsvarande	57,3	73,4	23,8	11,4	18,9	15,2
Högskola/universitet	57,2	73,1	26,8	15,3	16,1	11,6
Politisk hållning						
Klart till vänster	55,6	75,9	30,9	10,2	13,5	13,9
Något till vänster	58,9	77,1	22,1	9,9	19	13,0
Varken vänster eller höger	52,8	62,2	20,2	11,1	27,0	26,7
Något till höger	63,1	73,4	24,4	15	12,5	11,6
Klart till höger	48,8	65,5	35,0	22,3	16,2	12,2
Intresse för historia						
Inte alls intresserad	41,5	37,5	7,5	6,3	50,9	56,3
Inte särskilt intresserad	51,7	66,4	18,1	7,0	30,3	26,6
Ganska intresserad	57,7	72,5	28,8	14,1	13,5	13,3
Mycket intresserad	63,1	77,7	31,1	17,6	5,8	4,6
Uppfattning om de egna kunskaperna om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget						
Mycket dåliga	41,6	38,8	11,2	12,2	47,2	49,0
Ganska dåliga	55,5	67,4	21,8	9,2	22,7	23,4
Ganska bra	61,1	76,8	29,4	14,5	9,4	8,7
Mycket bra	58,8	76,3	36,6	19,4	4,6	4,3
Tveksam/vet ej	20,5	44,4	18,2	7,4	61,4	48,1

Även i avseende på politisk hållning blir bilden nu mer komplicerad. Ser vi till den yngre gruppen är stödet för den småstatsrealistiska berättelsen starkast bland de som säger sig vara ”något till höger” (63 procent) och svagast bland de ”klart till höger” (49 procent). I denna åldersgrupp är stödet för den kritiska motberättelsen starkast bland svarspersoner ”klart till höger” (35 procent) samt ”klart till vänster” (31 procent) och svagast bland de som säger sig varken vara vänster eller höger (20 procent). Ser vi till den äldre gruppen är stödet för den småstatsrealistiska berättelsen starkast bland de ”något till vänster” (77 procent) och ”klart till vänster” (76 procent), och svagast bland de ”varken vänster eller höger” (62 procent). För varje politisk hållning är stödet för den småstatsrealistiska berättelsen dock större i den äldre gruppen än den yngre. Detta gäller även omvänt för stödet för den kritiska motberättelsen. För varje politisk hållning får denna ett större stöd i den yngre gruppen. Däremot är skillnaden mellan vänster och höger mer tydlig i avseende på den äldre gruppen. De ”klart till höger” är i den äldre gruppen betydligt mer benägna att välja den kritiska motberättelsen (22 procent) än de ”klart till vänster” (10 procent). I båda åldersgrupperna är det bland de som har uppgett att de är ”varken vänster eller höger” som störst andel har valt svaret ”tveksam/vet ej”.

För båda åldersgrupperna förefaller det finnas ett samband mellan historieintresse och stöd för såväl den småstatsrealistiska berättelsen som den kritiska motberättelsen. De som är mindre intresserade av historia har i större utsträckning föredragit svarsalternativet ”tveksam/vet ej”. När det gäller kunskaper om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget går det i båda åldersgruppen att se en liknande koppling mellan större kunskaper och att man i högre grad har valt att stödja både den småstatsrealistiska och den kritiska motberättelsen. De med mindre goda kunskaper har i stället i större utsträckning föredragit svaret ”tveksam/vet ej”.

Även här har ett antal logistiska regressionsanalyser genomförts för att se vilka samband som återstår när de olika faktorernas inflytande kontrolleras mot varandra. Resultaten visas i tabell 5. Ålder har kvarhållits som en faktor men denna gång inte fördelat på åldersgrupper utan variabeln ingår på en kontinuerlig kvotskala. I stort förändras inte bilden i avseende på kön eller utbildningsnivå. Ålder fortsätter att ha en effekt på svaret, men endast i den äldre gruppen. Historieintresse saknar effekt på svaret att Sverige bedrev en opportunistisk politik, däremot tenderar personer med mindre intresse för historia att stödja den småstatsrealistiska berättelsen och vara mer benägna att svara att de är tveksamma eller inte vet. Det saknas även en statistiskt signifikant effekt för kunskapsnivån i avseende på Sveriges allmänna historia under det andra världskriget och svaret att man stödjer den

Tabell 5. Effektrevisning av multipla logistiska regressioner

Vilket av nedanstående påståenden stämmer bäst in på din bild av Sveriges utrikespolitik under det andra världskriget?

	Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris		Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan		Tveksam/vet ej	
	18–53 år	54–84 år	18–53 år	54–84 år	18–53 år	54–84 år
Kön						
Män	+	+	0	0	-	-
Kvinnor	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Ålder						
	+	+	0	-	-	-
Högsta avslutade utbildning						
Grundskola eller motsvarande	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Gymnasium eller motsvarande	0	+	0	0	+	0
Högskola/universitet	0	0	0	0	+	0
Politisk hållning						
Klart till vänster	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Något till vänster	0	0	-	0	0	0
Varken vänster eller höger	0	-	-	0	+	0
Något till höger	0	0	0	0	0	0
Klart till höger	-	-	0	+	0	0
Intresse för historia						
Inte alls intresserad	0	-	-	0	+	+
Inte särskilt intresserad	-	0	-	-	+	+
Ganska intresserad	0	0	0	0	+	0
Mycket intresserad	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Uppfattning om de egna kunskaperna om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget						
Mycket dåliga	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Ganska dåliga	+	+	0	0	-	0
Ganska bra	+	+	0	0	-	-
Mycket bra	0	+	0	0	-	-
Tveksam/vet ej	-	0	0	0	+	0

Kommentar: Ett plustecken betyder att variabeln har en statistisk signifikant positiv effekt på svaret. Ett minustecken betyder på motsvarande sätt att variabeln har en statistisk signifikant negativ effekt på svaret och en nolla visar att det saknas statistisk signifikanta effekter för variabeln. Se tabell A:2 i Appendix för en koefficientredovisning av modellerna.

kritiska motberättelsen. Däremot finns det ett signifikant samband mellan högre kunskaper och stöd för den småstatsrealistiska berättelsen, med undantag för de i den yngre gruppen som har angett att de har mycket goda kunskaper om denna del av historien. De med lägre kunskaper är istället mer benägna att välja svaret "tveksam/vet ej".

Slutligen i frågan om betydelsen av politisk hållning blir bilden mer blandad. I den yngre gruppen finns det en statistisk signifikant effekt mellan att tillhöra gruppen som varken är vänster eller höger och svaret "tveksam/vet ej". Detta samband försvinner emellertid i den äldre gruppen. I båda åldersgrupperna går det att fastställa att personer "klart till höger" är mindre benägna att välja den småstatsrealistiska berättelsen. I den äldre gruppen finns det ett motsvarande men omvänt samband mellan egenskapen att tillhöra denna grupp och att stödja den kritiska motberättelsen. Detta saknas emellertid i den yngre gruppen där det inte går att finna en statistiskt säkerställd effekt i detta avseende jämfört med referenskategori som utgörs av de som sagt sig vara "klart till vänster".

Avslutande diskussion

Stunden har nu kommit att sammanfatta undersökningens viktigaste resultat. Ett av dessa är att den småstatsrealistiska berättelsen tycks ganska ohotad i den breda allmänheten. 63 procent av den undersökta populationen anser att följande beskrivning av den svenska utrikespolitiken under det andra världskriget stämmer bäst in på deras egen bild av historien: ”Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris”. Även när respondenterna delas upp efter kön, ålder, utbildningsnivå, politisk hållning, historieintresse och kunskaper om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget förblir stödet för denna tolkning ohotat.

Ett annat intressant resultat är den tydliga könsskillnad som återfinns i materialet i avseende på benägenheten att välja svarsalternativet ”tveksam/vet ej”. Om denna beror på att kvinnor i större utsträckning än män anser att inget av de två påståendena passar in på deras egen bild av krigsårens svenska utrikespolitik eller att de i mindre utsträckning än män har en tydlig uppfattning i frågan förblir emellertid oklart.

Den stora betydelse som åldern tycks ha för hur de tillfrågade personerna har valt att svara på frågan får kanske sägas utgöra undersökningens huvudresultat. Skillnaden är särskilt tydlig för benägenheten att stödja svarsalternativet: ”Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan.” 28 procent av de i åldersgruppen 18–29 år valde detta svar, jämfört med endast 12 procent i åldersgruppen 65–84 år. Resultatet är teoretiskt intressant eftersom det förefaller ge stöd åt teorin om att människor i hög grad präglas i sina uppfattningar om historien under en formativ period i livet som brukar infinna sig runt 17–24 års ålder.

Betydligt mer svårförklarliga är de observerade sambanden mellan ett stöd för denna kritiska motberättelse och politisk hållning. Såväl under kriget som efter krigsslutet har de mest högljudda och tydliga kritikerna av den svenska utrikespolitiken under krigsåren framför allt återfunnits hos personer med en politisk hemvist till vänster (om vi undantar en väldigt liten och speciell grupp på den yttersta högerkanten).⁵⁸ Som vi har sett finner den kritiska motberättelsen emellertid främst stöd bland personer som säger sig vara klart till vänster eller klart till höger. Som framgick av den logistiska regressionsanalysen kvarstår en statistiskt signifikant effekt på svaret för båda faktorerna också när man tar hänsyn till effekten av andra faktorer. Det går inte att utifrån tillgängliga data förklara detta förhållande utan vi får nöja oss med att konstatera att detta är undersökningens mest oväntade resultat.

Referenser

Offentligt tryck

- Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget (1999). *Sverige och judarnas tillgångar: slutrapport*, SOU 1999:20, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Wallberg, Evabritta (2002). *Övervakningen av nazister och högerextremister. Säkerhetstjänst, nazism och högerextremism 1946–1980*, SOU 2002:94, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Tidningar och tidskrifter

- Aftonbladet
Arbetartidningen
Arbetet
Dagens Nyheter
Expressen
Göteborgs Posten
Hudiksvallstidningen
Reformatorn
Respons
Svensk Tidskrift
Svenska Dagbladet
Sölvesborgstidningen

Litteratur

- Andersson, Greger & Geisler, Ursula (2007). *Myt och propaganda – musiken i nazismens tjänst*, Stockholm: Forum för levande historia.
- Andersson, Lars M. & Tydén, Mattias (red.) (2007), *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*, Stockholm: Dialogos.
- Barkan, Elazar (2000). *The Guilt of Nations. Restitution and Negotiating Historical Injustice*, New York & London: W. W. Norton & Company.
- Boëthius, Maria-Pia (1991). *Heder och Samvete. Sverige och andra världskriget*, Stockholm: Nordstedts.
- Bokholm, Rune (2001). *Tisdagsklubben. Om glömda sanningssägare i svenskt 30- och 40-tal*, Stockholm: Atlantis.

- Boldt-Christmas, Gustav Emil Ferdinand. (1946). *Voro vi neutrala?* Stockholm: Bonnier.
- Bruchfeld, Stéphane (2005). "Grusade drömmar: De svenska 'nationella' och det tyska nederlaget 1945" i Brylla, Charlotta, Almgren, Birgitta & Kirsch, Frank-Michael (red.) *Bilder i kontrast: Interkulturella processer Sverige/Tyskland i skuggan av nazismen 1933–1945*, Aalborg: Institut für Sprache und internationale Kulturstudien, Ålborgs universitet.
- Bruchfeld, Stéphane & Levine, Paul A. (2009). ... om detta må ni berätta ... *En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945*, sjätte omarbetade och utökade upplagan, Stockholm: Forum för levande historia.
- Burns, Frank (1952). *Paradis för oss. Roman om Sverige under det andra världskriget*, Stockholm: Norstedt.
- Byström, Mikael (2006). En broder, gäst och parasit. Uppfattningar och föreställningar om utlänningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942–1947, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Carlgren, Wilhelm A. (1989). *Korten på bordet? Svenska vitböcker om krigsårens utrikespolitik*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget.
- Celermajer, Danielle (2009). *The Sins of the Nation and the Ritual of Apologies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Conover, Pamela Johnston & Shapiro, Virginia (1993). "Gender, feminist consciousness, and war", *American Journal of Political Science*, 37(4).
- Danielsson Malmros, I. (2012). *Det var en gång ett land... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. Höör: Agerings bokförlag.
- Eichenberg, Richard C. (2007). "Gender differences in support for the use of military force in cross-national perspective: The war system, modernization, and the universal logics of military action", <http://as.tufts.edu/politicalscience/sites/all/themes/asbase/assets/documents/eichenberg/genderDiffsSupport.pdf>.
- Elad-Strenger, Julia & Hirsch-Hoefler, Sivan (2017). "Women and political aggression: the effects of gender, political ideology and perceived threat on support for direct and indirect political aggression", *Journal of Peace Research*, Vol. 54 (6).
- Flyghed, Janne (1992). *Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget*, Stockholm: Federativ.
- Friesdorf, Rebecca, Conway, Paul & Gawronski, Bertram (2015). "Gender Differences in Responses to Moral Dilemmas: A Process Dissociation Analysis", *Personality and Social Psychology Bulletin*, April.
- Fritz, Martin, Karlsson, Birgit, Karlsson, Ingela & Nordlund, Sven (2006). *En omoralisk handel? Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland*, Stockholm: Forum för levande historia.

- Fumagalli, Manuela, Ferucci, Roberta, Mameli, Francesca, Marceglia, Sara, Mrakic-Sposta, Simona, Zago, Stefano, Lucchiari, Claudio, Consonni, Dario, Nordio, F., Pravettoni, Gabriela, Cappa, Stefano & Priori, Alberto (2010). "Gender-related differences in moral judgments", *Cognitive Processing*, Vol. 11.
- Hirdman, Yvonne (1989). *Att lägga livet tillrätta. Studier i svensk folkhemsolitik*, Stockholm: Carlssons.
- Håstad, Elis, Hultgren, Sten & Westerståhl, Jörgen (1950). "Gallup" och den svenska väljarkåren: några studier om opinionsmätningar, Stockholm: Geber.
- Hägglöf, Gunnar (1958). *Svensk krigshandelspolitik under andra världskriget*, Stockholm: Norstedt.
- Jarlert, Anders (2006). *Lysning av misstag, sa Lysander – om judisk "ras" som äktenskapsbinder*, Stockholm: Forum för levande historia.
- Johansson, Alf W. (1983). *Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget*, fjärde upplagan, Stockholm: Tiden.
- Johansson, Alf W. (1985). *Per-Albin och kriget. Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget*, Stockholm: Tiden.
- Johansson, Alf W. (1995). *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946–1952*, Stockholm: Tiden.
- Johansson, Alf W. (1997). *Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget*, fjärde upplagan, Stockholm: Rabén Prisma.
- Johansson, Alf W. (2014). *Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget*, sjunde upplagan, Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Klas-Göran (2010). *Europeiska möten med historien. Historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*, Stockholm: Atlantis.
- Kvist Geverts, Karin (2008). *Ett främmande element i nationen. Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktingarna 1938–1944*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Larson, Jeff A. & Lizardo, Omar (2007). "Generations, Identities, and the Collective Memory of Che Guevara", *Sociological Forum*, vol. 22.4.
- Leth, Göran (2005). *Konstruktionen av en likgiltighet – 'Kristallnatten' i svenska tidningar*, Stockholm: Forum för levande historia.
- Levine, Paul A. (1996). *From indifference to activism. Swedish diplomacy and the Holocaust, 1938–1944*, Uppsala: Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lind, Jennifer (2008). *Sorry States. Apologies in International Relations*, Ithaca & London: Cornell University Press.
- Lomfors, Ingrid (1996). *Förlorad barndom – återvunnet liv: de judiska flyktingbarnen från Nazityskland*, Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 12, Göteborg: Historiska institutionen, Univ.

- Lomfors, Ingrid (2005). *Blind fläck. Minne och glömska kring svenska Röda korsets hjälpinsats i Nazityskland 1945*. Stockholm: Atlantis.
- Lööw, Helene (2004). *Nazismen i Sverige 1924–1979. Pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm: Ordfront.
- Mannheim, Karl (1964). ”Das Problem der Generationen” i Wolff, Kurt H. red. *Wissenssoziologie: Auswahl aus dem Werk*, Neuwied: Luchterhand Verlag.
- Oredsson, Sverker (1996). *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar, debatter och hjälpinsatser*, Lund: Lunds universitetshistoriska sällskap.
- Posse, Amelie (1949). *Åtskilligt kan nu sägas*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Richardson, Gunnar (1996). *Beundran och fruktan. Sverige inför Tyskland 1940–1942*, Stockholm: Carlssons.
- Schuman, Howard & Corning, Amy (2014). ”Collective memory and autobiographical memory: Similar but not the same”, *Memory Studies*, vol. 7:2.
- Stenfeldt, Johan (2013). Dystopiernas seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt, Höör: Agerings Bokförlag.
- Stråth, Bo (1992). *Folkhemmet mot Europa. Ett historiskt perspektiv på 1990-talet*, Stockholm: Tiden.
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias (1997). *Sverige och Förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945*, Stockholm: Bokförlaget Arena.
- Thulstrup, Åke (1962). *Med lock och pock. Tyska försök att påverka svensk opinion 1933–45*: Stockholm: Bonnier.
- Zander, Ulf (2001). *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press.
- Zander, Ulf (2006). ”To Rescue or be Rescued. The Liberation of Bergen-Belsen and the White buses in British and Swedish Historical Cultures” i Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (Eds.), *The Holocaust – Post-War Battlefields*, Lund: Sekel Bokförlag.
- Åmark, Klas (2011), *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Östling, Johan (2006). ”Småstatsrealismens sensmoral – svenska berättelser om det andra världskriget” i Karlsson, Klas-Göran, Zander, Ulvros, Eva Helen & Zander, Ulf red. *Historieforskning på nya vägar*, Lund: Nordic Academic Press.
- Östling, Johan (2008). *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm: Atlantis.
- Östling, Johan (2011). ”The Rise and Fall of Small-State Realism: Sweden and the Second World War”, I Stenius, Henrik, Österberg, Mirja & Östling, Johan (Eds.), *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*, Lund: Nordic Academic Press.

Appendix

A:1 Resultaten av logistiska regressionsanalyser, oddskvoter.

	Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris	Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan	Osäker/vet ej
Kön			
Män	1,594***	0,903	0,385***
Kvinnor	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
Åldersgrupp			
18–29 år	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
30–49 år	1,258*	0,810	0,799
50–64 år	1,743***	0,497***	0,802
65–84 år	2,825***	0,275***	0,636**
Högsta avslutade utbildning			
Grundskola eller motsvarande	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
Gymnasium eller motsvarande	1,225	0,745*	1,044
Högskola/universitet	1,141	0,852	0,994
Politisk hållning			
Klart till vänster	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
Något till vänster	1,170	0,744*	1,161
Varken vänster eller höger	0,841	0,851	1,793**
Något till höger	1,112	0,919	0,893
Klart till höger	0,664**	1,591**	1,170
Intresse för historia			
Inte alls intresserad	0,558*	0,467	6,674***
Inte särskilt intresserad	0,740*	0,732	3,838***
Ganska intresserad	0,818	1,057	2,050**
Mycket intresserad	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
Uppfattning om de egna kunskaperna om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget			
Mycket dåliga	Referenskategori	Referenskategori	Referenskategori
Ganska dåliga	1,857**	0,783	0,498**
Ganska bra	2,257***	0,896	0,248***
Mycket bra	1,844*	1,065	0,209***
Tveksam/vet ej	0,606	1,210	1,907*
Constant	0,501*	0,845	0,316**
Nagelkerke R ²	0,103	0,079	0,232
Antal	3101	3101	3101
Kommentar: *** = p < 0,000, ** = p < 0,01, * = p < 0,05.			

A:2 Resultaten av logistiska regressionsanalyser, oddskvoter.

	18–53 år	54–84 år	18–53 år	54–84 år	18–53 år	54–84 år
	A	A	B	B	C	C
Kön						
Män	1,453***	1,919***	1,072	0,989	0,436***	0,312***
Kvinnor	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Ålder	1,016**	1,040***	0,995	0,971**	0,974***	0,963**
Högsta avslutade utbildning						
Grundskola eller motsvarande	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Gymnasium eller motsvarande	0,895	1,567**	0,674	0,653	2,249**	0,703
Högskola/universitet	0,852	1,392	0,732	0,840	2,189**	0,699
Politisk hållning						
Klart till vänster	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Något till vänster	1,135	1,076	0,687*	1,044	1,404	0,869
Varken vänster eller höger	0,969	0,632*	0,666*	1,280	1,827**	1,521
Något till höger	1,296	0,753	0,789	1,742	0,885	0,898
Klart till höger	0,684*	0,573*	1,281	2,806**	1,515	0,770
Intresse för historia						
Inte alls intresserad	0,703	0,408*	0,258*	0,285	6,032***	8,401***
Inte särskilt intresserad	0,689*	0,837	0,636*	0,430*	4,269***	3,301**
Ganska intresserad	0,776	0,880	1,033	0,904	2,139**	1,947
Mycket intresserad	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Uppfattning om de egna kunskaperna om Sveriges allmänna historia under det andra världskriget						
Mycket dåliga	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.	Ref. kat.
Ganska dåliga	1,633*	2,446**	1,482	0,509	0,475**	0,504
Ganska bra	1,855*	3,298**	1,875	0,701	0,242***	0,238***
Mycket bra	1,567	2,422*	2,162	0,909	0,201***	0,220*
Tveksam/vet ej	0,350*	1,041	1,246	0,392	2,769*	1,386
Constant	0,533	0,058***	0,433	1,739	0,276*	4,997
Nagelkerke R ²	0,064	0,127	0,057	0,066	0,238	0,257
Antal	1326	1775	1326	1775	1326	1775

Kommentar: A= "Sverige var ett litet land med en svag försvarsmakt och den svenska regeringen kunde därför endast försöka hålla landet utanför kriget till varje pris", B= "Sverige bedrev en opportunistisk politik som syftade till att ge landet så stora fördelar som möjligt och vars inriktning följde krigslyckan", C = Tveksam/vet ej. *** = p < 0,000, ** = p < 0,01, * = p < 0,05.

Slutkommentarer

- 1 En version av denna rapport har läst och kommenterats av professorerna Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander, samt professor emeritus Kristian Gerner; samtliga vid Lunds universitet. Deras insiktsfulla kommentarer har varit av stort värde för färdigställandet av texten och eventuella kvarstående oklarheter eller felaktigheter faller enbart på rapportförfattaren.
- 2 Johannes Wickman, "Uppdraget till docent Thermaenius", *Dagens Nyheter*, 1 februari 1945.
- 3 Se till exempel Boldt-Christmas 1946 och Posse 1949.
- 4 Man kan notera att flera av företrädarna för denna moraliska berättelse hade under kriget varit medlemmar i den så kallade tisdagsklubben. Bokholm 2001.
- 5 Östling 2008, s. 107.
- 6 Se diskussionen i Flyghed 1992.
- 7 Wallberg 2002, s. 30–37; Johansson 2014, s. 239.
- 8 Wallberg 2002, s. 12–30.
- 9 Carlgren 1989; Johansson 1997, s. 200–201.
- 10 Se, till exempel, "Vitbokens lärdomar", *Svensk Tidskrift*, 31 december 1947, s. 411.
- 11 Undén citerad i Johansson 1997, s. 203.
- 12 Hästad, Hultgren & Westerståhl 1950, s. 232.
- 13 Johansson 1997, s. 202. Man bör notera att termen "realism" är tagen från teorier om internationella relationer där den står i motsättning till andra dominerande skolor såsom till exempel liberalism och konstruktivism.
- 14 Stråth 1992, s. 177–205.
- 15 Burns 1952.
- 16 "Ambassadören i London var hemlige författaren. Gunnar Hägglöf låter masken falla i artikel för DN", *Dagens Nyheter*, 11 oktober 1952.
- 17 Ibid.
- 18 "Tankar kring ett tomrum" (osignerad ledare), *Dagens Nyheter*, 11 oktober 1952. Tingsten ägnade sig vid denna tid åt en kampanj mot UD. Se Johansson 1995, s. 296. För ett liknande fördomande se "Hr Gunnar Hägglöf" (osignerad ledare), *Expressen*, 11 oktober 1952. Även som skönlitteratur fick romanen utstå kritik. Sven Stolpe avfärdade den till exempel som "käseri" och "semesterfunderingar". Sven Stolpe, "Folkhemmet under lupp", *Aftonbladet*, 23 oktober 1952. Det fanns emellertid också positiva röster. En recensent i menade till exempel att: "Det bör inte ha vällat någon skada, att detta kommit att behandlas nu, medan det ännu är aktuellt, istället för att i framtiden när tillräckligt damm lagrat sig på luntorna och vi människor glömt sammanhanget." "Litteratur", *Sölvesborgstidningen*, 20 november 1952. För ett annat positivt omdöme se "Paradis för oss", *Reformatorn*, 21 december 1952.
- 19 "Odiplomatsk demaskering" (osignerad ledare), *Svenska Dagbladet*, 12 oktober 1952. Natimedlemskap var en annan av Tingstens käpphästar. Johansson 1995, s. 190–201.
- 20 "Gunnar Hägglöf" (osignerad ledare), *Aftonbladet*, 11 oktober 1952.
- 21 "Paradis för oss" (osignerad ledare), *Hudiksvallstidningen*, 13 oktober 1952.
- 22 N. Håge, "Ambassadörens katalog över fredens fiender", *Arbetartidningen*, 29 oktober 1952.
- 23 Se, till exempel, Lgr, "Vårt krigstida bröd", *Dagens Nyheter*, 8 mars 1958; Hans Villius, "Diplomatiskt om svensk krigshandel", *Aftonbladet*, 8 mars 1958; Tom Söderberg, "Vad hände medan Sverige drack sitt lejdbåtskaffe? Hägglöf ger oförbehållsam rapport om krigsårens ekonomiska diplomati", *Expressen*, 10 mars 1958; Sten Carlsson, "Järnmalm och neutralitet", *Svenska Dagbladet*, 8 mars 1958.
- 24 Hägglöf 1958.
- 25 Thulstrup 1962.
- 26 Johansson 1997, s. 206–207.
- 27 Se, till exempel, Gösta Julin, "UD avgjorde flyktingöden. Regeringen ville ligga lågt", *Dagens Nyheter*, 3 maj 1973; Leif Björkman, "Hemliga UD-papper i ny avhandling avslöjar: Sverige föreslog Nazi-Tyskland stämpla rött J i judarnas pass", *Expressen*, 2 maj 1973; "Tyska judepassen under kriget tillkom efter krav från Sverige", *Göteborgs Posten*, 3 maj 1973; "Svenska påtryckningar bakom tyska judepass", *Arbetet*, 3 maj 1973.
- 28 "TV idag: J – för jude", *Dagens Nyheter*, 2 maj 1973.
- 29 Zander 2001, s. 452.
- 30 Johansson 1983.
- 31 Johansson 1985.
- 32 Boëthius 1991, s. 9.
- 33 Johansson 1997, s. 207–208. Det fanns dock även medlemmar i den äldre generationen som lovordade boken. Ett exempel är Per Olov Enquist som gav den ett mycket positivt bemötande. P O Enquist, "Sverige, Sverige, Vaterland", *Expressen*, 8 april 1991.
- 34 Hirdman 1989. För debatten se Zander 2001, s. 409–414 och Stenfeldt 2013, s. 232–238.

- 35 Barkan 2000; Lind 2008; Celermajer 2009.
- 36 Se, till exempel, Karlsson 2010.
- 37 Östling 2006, s. 163.
- 38 Se, till exempel, Levine 1996; Lomfors 1996; Oredsson; Richardsson 1996; Lomfors 2005; Byström 2006; Kvist-Geverts 2008. Även Svanberg och Tydén 1997 bör nämnas i sammanhanget.
- 39 Johansson 1997, s. 209.
- 40 https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25bb6/1529480527881/Sveriges-foerhaallande-nazism-nazi-foerintelsen_VR_2006.pdf.
- 41 Leth 2005; Fritz, Karlsson, Karlsson & Nordlund 2006; Jarlert 2006; Andersson & Geisler 2007.
- 42 Se, till exempel, Andersson & Tydén 2007.
- 43 Åmark 2011, s. 641–674.
- 44 Kommittédirektiv 1997:31, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/kommittedirektiv/kommission-om-judiska-tillgangar-i-sverige-vid_GLB131
- 45 SOU 1999:20, s. 40.
- 46 Bruchfeld & Levine 2015, s. 69.
- 47 Danielsson Malmros 2012, s. 121–125. Citat på s. 124–125.
- 48 . Ibid., s. 126.
- 49 Johansson 2014, s. 315–329. Se även debatten mellan Johansson; Flyghed och Åmark i Respons 2014. Alf W. Johansson, "Något har gått snett i den svenska synen på andra världskriget", *Respons* 1/2014; Klas Åmark, "Kan man förhandla med gangsters?", *Respons* 2/2014; Alf W. Johansson, "Säkerhetspolitikens primat var bestämmande för samlingsregeringens politik", *Respons* 2/2014; Janne Flyghed & Alf W. Johansson, "Det var avstegen från neutraliteten som höll Sverige utanför kriget", *Respons* 3/2014.
- 50 Zander 2006, s. 373.
- 51 Östling 2011, s. 141–142.
- 52 Se, till exempel, Conover & Shapiro 1993 och Eichenberg 2007. Se emellertid även problematiseringen i Elad-Strenger & Hirsch-Hoefler 2017.
- 53 Därtill finns det psykologisk forskning som indikerar kvinnor i större utsträckning än män tenderar att ställas inför moraliska dilemman styras av deontologiska överväganden och inte ta utilitaristiska hänsyn. Se, till exempel, Fumagalli et al. 2010 och Friesdorf, Conway & Gawronski. 2015.
- 54 Se, till exempel, Mediebarometern 2007; Mediebarometern 2015; Mediebarometern 2018.
- 55 För Mannheim var en generation inte så mycket en fråga om när personer var födda som sociala grupperingar. En generation utgjordes av grupper av ungefärligen jämnåriga i ett likartat historiskt-socialt sammanhang med likartad mentalitet som deltagit i denna historiskt-sociala enhets "gemensamma öde". Han spekulerade i att framför allt åren efter det att en person fyllt sjutton år var särskilt viktiga för formeringen av en generationstillhörighet. Empiriska studier har därefter gett stöd åt denna spekulation. Mannheim 1964 [1928], s. 539–542.
- 56 Shuman & Corning 2014.
- 57 Larson & Lizardo 2007,
- 58 Se Löw 2004 och Bruchfeld 2005.

Bildförteckning

Omslaget, medurs med start i övre vänstra hörnet

Torgny Segerstedt, wikipedia.org.

Vita bussarna, Sydsvenskan/IBL/TT Nyhetsbyrån.

Amelie Posse-Brázdová, Expressen/TT Nyhetsbyrån.

Christian Günther (till höger) med sir Victor Mallet, wikipedia.org.

Permittenttrafiken, wikipedia.org.

J-pass, wikipedia.org.

Ture Nerman, K W Gullers/Nordiska museet.

Sidan 8

Allierat bombflyg över Sverige, Sydsvenskan/Bilder i Syd.

